

Azərbaycan milli mətbuatının yaranmasında naxçıvanlı ziyalıların rolu

Azərbaycan mətbuatı çox zəngin və şərəfli inkişaf yolu keçmiş, xalqımızın həyatının bütün sahələrinin istək və arzularını daim öz səhifələrində əks etdirmiş, milli şüurun, mənəviyyatın, mədəniyyətin formalaşmasına və inkişafına güclü təkan vermişdir. ...Milli özünüdərk bərqərar olmasında, vətənpərvərlik hissələrinin aşılmasında, milli və ümumbəşəri dəyərlərin təbliğində müstəsna rol oynamış Azərbaycan mətbuatı xalqımızın azadlıq və müstəqillik uğrunda mübarizəsinə öz böyük töhfəsini vermişdir.

Heydər ƏLİYEV,
Azərbaycan xalqının ümummilli lideri

Milli mətbuat hər şeydən əvvəl söz azadlığı, demokratik inkişaf və ümumi ictimai tərəqqi deməkdir. 1832-ci ildə "Tiflis xəbəri" qəzeti və 1845-ci ildə "Zaqafqazski vestnik" qəzetinə "Qafqazın bu tərəfin xəbəri" adlı Azərbaycan dilində buraxılan əlavə milli mətbuatın yaradılması istiqamətində atılmış ilk addımlardan olmuşdur. Ancaq rəsmi bülleten xarakterli daşıyan həmin nəşrləri qəzet adlandırmaq olmazdı. Azərbaycanın maarifpərvər ziyalıları Həsən bəy Zərdabının təşəbbüsü ilə çap olunması mümkün olan ilk azərbaycan dilli mətbuat orqanı "Əkinçi"nin işıq üzü görməsi milli Azərbaycan mətbuatının əsasını qoydu. Bu böyük mücahidin ciddi səyləri və maarifpərvər dostlarının köməkliliyi ilə ərəşəyə gələn "Əkinçi" qəzeti öz doğruluğu ilə əslində müsəlman aləmində görünməmiş bir mədəni hadisə idi.

Həsən bəy Zərdabının tale payına düşmüş "Əkinçi" qəzeti 1875-ci il iyul ayının 22-də birinci nömrəsi ilə oxucularını salamlayır. Bu qəzetin nəşri təkcə Zərdabını deyil, bütün maarifpərvər ziyalıları fərləndirdi, hətta "bütün müsəlmanları hərəkətə gətirdi". Qəzetin məqsədi maarifi, elmi, Avropa həyat tərzini kütlələr arasında yaymaqdan və onların şüuruna təsir etməkdən ibarət idi: belə ki, maariflənmənin sayəsində "düşmənin düşmənliliyi, dostun dostluğu və dost göstərən doğru yolun doğru olmağı aşkar olar". Qəzetin çıxmasında dövrün tərəqqipərvər ziyalıları - S.Ə.Şirvani, N.Vəzirov, M.F.Axundzadə, Ə.Gorani, M.Dərbəndi, Əhsənül-Qəvaid yaxından iştirak edirdi. Həmçinin qəzetin yayılmasında dövrün ziyalıları çox maraqlı idilər.

"Əkinçi" öz mötəbər heyəti ilə dövrün bütün çatışmazlıqlarını ifşa edir, "ifrat adətlərə görə pıçılıtnı eşitməyən yuxulu insanları qamçı ilə oyatmağa" cəhd edir, mədəni geriliyi, avamlığı, fərdiyyətçiliyi tənqidə atəşinə tutur, habelə maarifçi yazılarla çıxış edirdilər. Bununla da "Əkinçi" qəzeti "sanki ordusuz hücum keçən bir komandanın siyırılmış qılıncına bənzəyirdi. Bu qılıncı Həsən bəy avamlıq və cəhəlatın qarşı pərdələrini yırtmaq, xalqına işıq yolu açmaq arzusunda bulunurdu". Millət yolunda xidməti özü üçün amala çevirən qəzet var qüvvəsi ilə xalqın maariflənməsi, demokratik inkişafı, ana dili uğrunda mücadilə aparırdı. Bu mübarizə çox çəkmədi. Gerilik tərəfdarları və siyasi düşmənlər 1877-ci ildə xalqın maarifçi qəzeti olan "Əkinçi"nin bağlanmasına nail oldular. Ancaq bununla belə bu qəzet öz iki illik fəaliyyəti, ideal-ları, müqəddəs vəzifələri ilə özündən sonrakı nəsillərə örnək və miras oldu. Bu yolu davam etdirən maarifpərvər insanlar ilk milli mətbuat orqanımızın davamçıları olan "Kaspi", "Ziya", "Ziyayi Qafqaziyyə", "Kəşkül" və b. mətbuat orqanlarının yaranmasına nail oldular. Beləliklə, Azərbaycanda milli mətbuat bir ənənəyə çevrildi. Demokratik mətbuatın inkişafında bu ənənələri "Molla Nəsrəddin" və "Füyuzat" jurnalları daha da inkişaf etdirib zənginləşdirdilər. Bu inkişafın nəticəsində isə dərin və möhkəm mətbuat

at ənənələri formalaşdı. "Əkinçi"dən "Molla Nəsrəddin"ə, "Molla Nəsrəddin"dən "Azərbaycan"a mühüm bir mətbuatçılıq yolu başlandı ki, bu da öz növbəsində Azərbaycanda demokratik fikrin inkişafı, milli istiqlal təfəkkürünün formalaşması və mədəni dəyişikliklərin baş vermasında böyük hadisə oldu.

Azərbaycan milli mətbuatı "söz və fikir" zadəganlarından biri kimi böyük şöhrət qazanmış Həsən bəy Zərdabi tərəfindən yaranıb inkişaf yolu tapdıqdan sonra onun daha mütərəqqi yol keçməsinə digər ziyalıların da əvəzsiz xidmətləri olub. Cəmi iki ilə yaxın bir müddət ərzində fəaliyyət göstərmiş "Əkinçi" qəzetinin 1877-ci ildə bağlanmasıdan sonra Azərbaycan milli mətbuat tarixində "Şərqi-Rus", "Füyuzat", "Molla Nəsrəddin" və başqa mətbuat orqanlarının fəaliyyəti mühüm əhəmiyyət kəsb edib. Maraqlıdır ki, adı çəkilən bu mətbuat orqanlarının hərəsi daha çox bir görkəmli ziyalının adı ilə bağlıdır. "Şərqi-Rus" deyiləndə Məhəmməd ağa Şahtaxtılı, "Füyuzat" deyiləndə Əli bəy Hüseynzadə, "Molla Nəsrəddin" deyiləndə isə Cəlil Məmmədquluzadə kimi görkəmli ziyalıları yada düşür.

Mətbuatın siyasiləşdirilməsi, siyasi publisistikanın yaranması və mətbuatın ümumxalq maraqlarına, istiqlal və milli hüquqlara xidmət etməsində Azərbaycan xalqının görkəmli oğlu Məhəmməd ağa Şahtaxtılı və onun baş redaktoru olduğu "Şərqi-Rus" qəzetinin xidmətləri xüsusi əhəmiyyətə malikdir. "Millətin canlı heykəli" kimi şöhrətlənmiş Məhəmməd ağa Şahtaxtılı dövrünün görkəmli elm adamlarından biri, görkəmli publisist və Azərbaycan siyasi publisistikasının banisi, nəşir və "Qeyrət" mətbəəsinin sahibi, "Şərqi-Rus" qəzetinin redaktoru, cəfakəş jurnalist, Azərbaycanın ilk universiteti olan Bakı Dövlət Universitetinin ilk yaradıcılarından biri və onun ilk professoru, poliqlot, əlifba islahatçılarından biri kimi həmişə hörmətlə yad edilir. Bu görkəmli ziyalı həm də siyasi publisistikada türk-müsəlman aləmində dövlətçilik qurma və gücləndirmə təklifləri ilə çıxış edən ictimai fikir adamlarından biridir.

Azərbaycan milli mətbuatı tarixində "Əkinçi"dən keçən uzun müddət ərzində yalnız 1903-cü ildə nəşrinə müvəffəq olunan "Şərqi-Rus" qəzeti Azərbaycan dilini mətbuatın dilinə çevirməyə nail olur. Məhəmməd ağa Şahtaxtılı və onun məsləkdəşlərinin birgə səyi ilə ana dilində nəşr olunan bu mətbuat orqanı xalqın mənafeyi naminə bir çox uğurlara imza atır. 1904-cü ildən gündəlik çap edilməyə başlayan "Şərqi-Rus" qəzeti milli mətbuatçılıq sahəsində özünəməxsus nailiyyətlərlə yadda

qalacaq "Molla Nəsrəddin"i yaratmağa imkan verir.

M.Şahtaxtılı dövrünün Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Şabir, Abbas Səhəhət, Ömər Faiq Nəmanzadə, Hüseyn Cavid, Məhəmməd Səid Ordubadi, Əliqulu Qemküsar, Əli Nəzmi və başqaları kimi görkəmli ziyalıları öz ətrafında toplayaraq mətbuatı milli maraqlara xidmət vasitəsinə çevirir. Onun uğurla başçılıq etdiyi qəzetdə ana dili ilə bağlı islahatlar, qadın azadlığı, hicab (örtük) məsələsi, maarifin

qalır.

Azərbaycan mətbuatının digər nəhənglərindən biri, böyük fikir adamı, publisist Mirzə Cəlil Məmmədquluzadə Məhəmməd ağa Şahtaxtılıni hələ cavan vaxtlarından tanıyıb, bir-birinə yaxın olmuşlar. Sonralar həyat özü elə gətirmişdir ki, bu iki ədibin millət üçün çırpınan ürəkləri bir-birinə can atmış, həyat yollarını bir-birilə birləşdirmişdir. Mirzə Cəlil "Xatiratım"ında M.Şahtaxtılıni xatırlayarkən yazırdı: "Məhəmməd ağa Şahtaxtılı çoxdanın adamıdır... qoca yazıçımız Şahtaxtılınin ayanından... "Şərqi-Rus" nəşiri və baş mühərriri Məhəmmədəğa Şahtaxtılı Naxçıvan şəhərinin yarıqlığında Araz kənarında məşhur bir qəsəbəyəndir. Məşhur onunladır ki, bu qəsəbə bir çox sahib-mənsəb və ziyalıların vətəni olubdur". Ədib Məhəmmədəğa Şahtaxtılıni həmin müasiri olduğunu, həm də sevib hörmət bəslədiyi üçün yaxından tanıyırdı və onun millət, mətbuat və əlifba islahatları yolundakı fəaliyyətindən iftixarla danışdı. Mirzə Cəlil Məhəmmədəğanın "Avropa və Rusiya qəzetlərində həmişə iştirak etməsindən", "türk qəzet nəşr etməsindən", "Şərqi-Rus"u çıxartmağa nail olmasından", Azərbaycan maarifinə can-başla xidmət etməsindən razılıqla bəhs edir. Hətta onun "qəzet məşqinə düşəndə atadanqalma mülkünün öz hissəsini satıb Tiflisdə qəzet nəşr etməsini" də daha böyük qürurla xatırlayır.

Məhəmmədəğa ilə Mirzə Cəlilin görüşləri gənc ədibin gələcək həyatında ciddi dönüş və əhəmiyyətli dəyişmə ilə yadda qalıb. "Məhəmməd-həsən əminin hekayəsi" ilə Mirzə Cəlilin qələminə bələd olan M.Şahtaxtılı növbəti görüşdə onun "Poçt qutusu" yumoristik hekayəsi ilə tanışlıq imkanı qazanır və onun həmişəlik Tiflisdə qalmasına səbəkar olur. Mirzə Cəlil "Şərqi-Rus" qəzetində hekayənəvis, felyetonçu" olmaq imkanı əldə edir və "Şərqi-Rus" qəzetindəki əməkdaşlıq bu iki görkəmli söz adamının bir-birinə daha yaxından bağlanması şərait yaradır. "Şərqi-Rus" qəzeti gənc ədibi, özü demişkən, "qəzet dünyasına daxil edir" və buradakı zəmin əsasında

yayılması, məktəblərdə təhsil sisteminin inkişaf predmetləri və sair məsələlər əsas mövzunu təşkil edib.

Məhəmməd ağa Şahtaxtılıya böyük ehtiram bəsləyən Mirzə Cəlil bu görkəmli şəxsiyyət haqqında dolaşan bəzi şayiələrə qarşı aydınlıq gətirərək yazırdı: "Qafqaz müsəlmanları içində bəzi vaxt bir belə şayiələr qulağa çatardı ki, guya qəzetin sahibi Məhəmməd ağa həmin bu orqanı ilə Rusiya hökumətinin Şərq politikasına qulluq edir. Bu söhbətlərin cümləsini mən əsilsiz, sübutsuz hesab edirəm. Biz, o vədə qəzetdə iştirak edənlər, qəzetin Şərqdə Rusiyanın nüfuzuna qüvvət verməyini görmədik və gahdan bir Qafqaz canişininin "ələhzəzət" ibarəsi ilə yad etməyini də o vaxtlar adi bir iş hesab edirdik". Mirzə Cəlil sanki bu fikirləri ilə M.Şahtaxtılı haqqında dolaşan fikirlərin əsassızlığını göstərməklə bərabər onun millət yolundakı fədakarlıqlarına diqqəti çəkmişdir.

Xalq yolunda xidmətləri misilsiz olan böyük ictimai xadim və görkəmli ədib Cəlil Məmmədquluzadə də milli mətbuatımızın inkişafı və inşarında mühüm xidmətləri ilə yadda qalmışdır. Böyük alim və publisist Məhəmməd ağa Şahtaxtılınin "Şərqi-Rus" qəzetindən başlanan "jurnalistika məşqindən" sonra qəlibi xalqına xidmət amalı ilə döyünən dahi söz adamı Cəlil Məmmədquluzadə dünyaca məşhur olan "Molla Nəsrəddin" jurnalının (1906) əsasını qoymuşdur. Mirzə Cəlil bu jurnalın, o cümlədən molla Nəsrəddin ədiblərin ağsaqqalı, yolgöstərəni və ideoloqu idi. Xalqına bağlı insanların vətənə xidmət vasitəsinə çevrilən "Molla Nəsrəddin" jurnalı təkcə Azərbaycanda deyil, maarif, nəşr və bir sıra ictimai inkişaf baxımından bir çox xalqları qabaqlamaqla Azərbaycan xalqının mübariz və vətənpərvər ziyalılarından əldə etdiyi böyük nailiyyət idi. Adından tutmuş üslubuna qədər xalq yaradıcılığı ənənələrinə dayanan "Molla Nəsrəddin" jurnalı bütün Şərq ələmi və türk dünyasında ilk rəngli, şəkili, karikatürəli yeni mətbuat orqanı idi. Xalq lətifələrinə dayananlaq yaranan felyetonlar da adı "Molla Nəsrəddin" seçilən milli mətbuat orqanının "öz üzərinə

gülmək" üslubuna uyğun ədəbi xidmət göstərirdi. 1906-cı il aprel ayının 7-də nəşrə başlayan "Molla Nəsrəddin" jurnalı "Sizi deyib gəlmişəm, ey mənim müsəlman qardaşlarım!" müraciətilə gələrek bütövlükdə xalqı, müsəlman və türk ələmini dostcasına sevərək özünə ünvan seçmişdi. "Ax unudulmuş vətən, ax yazıq vətən! Dünya titrədi, ələmlər mayallaq aşdı, fəlekler bir-birinə qarışdı, millətlər yuxudan oyanıb gözələri açdılar və pərakəndə düşmüş qardaşlarını tapıb dağılmış evlərini bina etməyə üz qoydular. Bəs sən hardasan, ay biçarə vətən!" - deyər həmvətənlərini oyatmağa səsləyən jurnal: "Dünya ələm dəyişildi, mənəlar özge təbir əz elədi, yeni... hamı buna qail oldu ki, vətən, vətən, vətən, dil, dil, dil millət, millət, millət. Dəxi bu dairələrdən kənar bəni-noi-bəşər üçün nicat yolu yoxdur" deməklə "gərək bir-birinizlə ələlə vərəsiniz... yeni birləşəsiniz. Çünki vallah, billah, yer haqqı, göy haqqı, bundan başqa sizdən ötrü nicat yolu yoxdur" fikrini təlqin edir, azərbaycanlıların həmrəyliyi və birliyi ideyası ilə çıxış edirdi. Təsədüfi deyil ki, "Sizi deyib gəlmişəm", "Azərbaycan", "Vətəndaşlar", "Cümhuriyyət" və sair kimi zəngin məqalə və felyetonları Azərbaycan publisistikası və jurnalistikasının yeni məzmununda inkişafında əvəzsiz rolə malikdir. "Qələmin müqəddəs vəzifəsi xalqın xoşbəxtliyi yolunda çalışmaqdır", - deyər xalqın istiqlalçılığı, milli oyanışı və inkişafı yolunda dönmədən xidmət göstərən nəhəng ictimai və ədəbiyyat xadimi Mirzə Cəlil Məmmədquluzadə publisistikası ilk sözümdən tutmuş son sözüne qədər vətəndaşlıq dərsliliyidir.

"Molla Nəsrəddin" jurnalı "Əkinçi"dən başlanılan milli mətbuatçılıq ənənələrini davam etdirməklə bərabər, Azərbaycan mətbuatı və jurnalistikasına yeni ənənələr gətirməyə və onu zənginləşdirməyə müvəffəq olur. Qısa fasilələrlə düz 25 il nəşr olunan və 748 nömrəsi çap olunan "Molla Nəsrəddin" jurnalı həm də yeganə mətbuat orqanı idi ki, bu qəder uzun müddətə nəşr olunmaqla özünəməxsus ənənələri ilə məktəb yaratmağa müvəffəq olur, həm də Azərbaycan ictimai fikir tarixində tənqidi-realizm cərəyanını yaradırdı (ikinci belə bir məktəb və romantizm cərəyanını yaratmış mətbuat orqanı "Füyuzat" idi). "Molla Nəsrəddin" jurnalı həm çap olunduğu müddət ərzində milli mənəfə və ideologiyaya xidmət edirdi. Bu jurnal həm də yeganə mətbuat orqanı idi ki, Azərbaycanın bütövlüyü və milli istiqlalı naminə İranda da fəaliyyət göstərmişdi.

Azərbaycan mətbuatının inkişafında, həmçinin naxçıvanlı ziyalılarından Behbud ağa Şahtaxtinskiyin, Məmmədəli Sidqinin, Əliqulu Qemküsarın, Məhəmməd Tağı Sidqinin, Məmməd Səid Ordubadının və başqalarının adları minnetdarlıqla xatırlanır. Azərbaycan milli mətbuatının inkişafında mühüm xidmətləri olan görkəmli nümayəndələrdən biri də məharətli diplomat və böyük ictimai xadim kimi şöhrət qazanmış Behbud ağa Şahtaxtinskiydir. Göstərdiyi xidmətlərə görə gənc nəslə böyük örnək olacaq bu görkəmli şəxsiyyətin adı həmişə iftixarla çəkilir. Görkəmli diplomat, ictimai xadim kimi tanınan Behbud ağa Şahtaxtinski peşəkar jurnalist və bacarıqlı publisist kimi də özünə geniş şöhrət qazanmışdır. Bu görkəmli publisist dövrün mətbuat orqanlarından olan "Zakafkaziyyə", "Nicat", "Azərbaycan", "Kaspi", "Kommunist", "Bakinskiy raboçi" və başqa mətbuat orqanlarında jurnalist olaraq fəaliyyət göstərmişdir. Behbud ağa Şahtaxtinski 1912-1913-cü illərdə nəşr olunan "Baraban" jurnalının redaktoru da olmuşdur. 1912-13-cü illərdə İsa bəy Aşurbəyovun təsisçiliyi ilə dərc olunan "Baraban" jurnalı yumoristik olmaqla rusdilli nümayəndələrə rus dilində Azərbaycanla bağlı problemləri təqdim etmək məqsədini daşımışdır. Jurnalın 1912-ci il 18 noyabr tarixli 1-ci nömrəsindən 1913-cü il 7 aprel tarixli 15-ci nömrəsədək redaktoru Behbud bəy Şahtaxtinski olmuşdur.

⇒ Davamı 19-cu səhifədə

Azərbaycan milli mətbuatının yaranmasında naxçıvanlı ziyalıların rolu

⇒ Əvvəli 18-ci səhifədə

Yumoristik jurnal olan "Baraban" jurnalı öz forması, dəst-xətti ilə böyük ustad Cəlil Məmmədquluzadənin ağsaqqallığı ilə işıq üzü görən "Molla Nəsrəddin" jurnalının davamı təsirini bağışlayır. "Baraban" jurnalı da daha çox Azərbaycanın ictimai, siyasi, mədəni və s. həyatı ilə bağlı yazılar çap etdirir, xalqın maariflənməsi istiqamətində öz xidmətlərini göstərmək missiyası daşıyırdı. Görkəmli elm adamı akademik İsa Həbibbəylinin yazdığı kimi, "Baraban" jurnalında adsız-imsasız getmiş yazıların əksəriyyəti Behbud ağa Şahtaxtinskiyə məxsusdur". Azərbaycan xalqının siyasi azadlığı, xalqın bərabər hüquqlar və xalq hakimiyyəti üzrə hakimiyyətə sahibliyi, kütləvi savadlanma, qadın azadlığı və maariflənməsi və seçki hüquq məsələləri və sair Behbud ağanın həm ictimai fəaliyyət amalı, ideali, həm də yaradıcılıq qayəsi baxımından vəhdət təşkil etməyi təbii idi.

B.Şahtaxtinskiyin redaktorluğu ilə çap olunan "Baraban" jurnalı Azərbaycanda rus dilində çıxan ilk satirik-yumoristik jurnal kimi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu jurnal Cəlil Məmmədquluzadənin və məşhur "Molla Nəsrəddin" jurnalının ideyalarını rusdilli əhali arasında yaymaq kifayətlənmiş, o cümlədən "Poçt qutusu", "Atalar sözü" və sair kimi açdığı rubrikalarda verdiyi yazılarla molla-nəsrəddinçi satirik mətbuat ənənələrinin daha da genişləndirilməsinə uğurla xidmət göstərmişdir. Məsələn bu cəhəti Cəlil Məmmədquluzadə və Behbud ağa Şahtaxtinski münasibətlərinin, "Molla Nəsrəddin" ilə "Baraban" jurnalının əlaqələrinin araşdırılıb öyrənilməsi zərurətini də meydana çıxarır".

Azərbaycan mətbuatı tarixində naxçıvanlı ziyalılardan olan Əliqulu Qəmküsər və Məmmədli Sidqinin də özünəməxsus xidmətləri var. Naxçıvanlı ziyalıların böyük qardaşı kimi hörmət və ehtirama malik olan Məhəmməd ağa Şahtaxtinski "Şərqi-Rus" qəzeti həm də dövrün mötəbər ziyalılarının bir araya gəlməsi və birgə fəaliyyət göstərmələrinə geniş imkan yaratması ilə seçiyələnirdi. Məhəmməd ağanın "Şərqi-Rus" qəzetində jurnalistik fəaliyyət göstərərək peşəkar publisistik bacarıqlara yiyələnən Əliqulu Qəmküsəri 1906-cı ildə "Molla Nəsrəddin" jurnalının nəşrə başlaması və baş redaktor həmyerlisi Cəlil Məmmədquluzadəni əvvəllərdən tanıması bu jurnalın redaksiyasına doğru çəkib getirir. Dövrün görkəmli ziyalıların bir araya yığılması, onları dostlaşdırma və bir amal uğrunda fəal mübarizəyə istiqamətləndirmək missiyası "Molla Nəsrəddin" jurnalının üzərinə keçir. Jurnalda qoşulan Əliqulu Qəmküsər möhtəşəm qəzetçilik fəaliyyəti göstərərək böyük şöhrət qazanır. Qəmküsər "Yeni füyuzat", "Həyat", "İrşad", "Sədayihəqq", "Al bayraq", "Gələcək" və sair mətbuat orqanlarında da fəaliyyət göstərmişdir. Amma Qəmküsərin ən sıx əməkdaşlığı etdiyi mətbuat orqanı onu şöhrətləndirən "Molla Nəsrəddin" jurnalı idi. Ə.Qəmküsər bu jurnalın həmrədarı kimi də çıxış etmiş, uğurlarına yeni səhifələr yazmışdı. 1913-cü ildə Mirzə Cəlilin təklifi ilə Qəmküsər jurnalın ikinci redaktoru olmuş və bu fəaliyyət jurnalda da böyük hörmət qazanmışdır.

Mətbuatçılıq fəaliyyətinə görə görkəmli pedaqoq-maarifçi Məhəmməd Tağı Sidqinin oğlu Məmmədli Sidqinin də adı həmişə hörmətlə xatırlanır. Mətbuat sahəsində uzun illər səmərəli fəaliyyət göstərmiş M.Sidqi 1910-11-ci illərdə "Molla Nəsrəddin" jurnalında redaktor köməkçisi olmuş, o dövrdə bu jurnalla yanaşı, "Təzə həyat", "İqbal", "Yeni iqbal", "Bəsirət", "Tuti", "Zənbur", "Azərbaycan" və digər mətbuat orqanlarında müxtəlif mövzularda çoxsaylı məqalələr və felyetonlar dərc etdirmiş, sovet dövründə də yaradıcılıqdan uzaqlaşmamışdır. Bu görkəmli mətbuat adamının əsas mətbuatçılıq fəaliyyəti "Şeypur" jurnalı ilə bağlıdır. Bu jurnal haqqında müstəqillik illərinə qədər ətraflı məlumat olmamışdır. Bu da "Şeypur" jurnalı və onun redaktoru Məmmədli Sidqinin milli mövqeyindən irəli gəlirdi. Bu problemin bilavasitə tədqiqatçısı olan həmyerlimiz, filologiya elmləri doktoru Hüseyn Həşimlinin də yazdığı kimi, uzun illər "Şeypur" jurnalının tədqiqatdan kənarında qalmasının birinci səbəbi jurnalın səhifələrində erməni-müsəlman məsələsinə dair faktların milli mövqedən yer alması və buna oxşar materialların olması ilə bağlı idi. Jurnal bilavasitə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini elan etdiyi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrünə aiddir. Cəmi 14 sayı

çıxmış "Şeypur" jurnalının 11 nömrəsi 1918-ci ilə, 3 nömrəsi isə 1919-cu ilə aiddir. Jurnalın ilk sayı 5 oktyabr 1918-ci ildə, son sayı isə 18 yanvar 1919-cu ildə işıq üzünə çıxmışdır. Jurnalın naşiri tanınmış ziyalı-şair Səməd Mənsur idi. Həftədə bir dəfə çıxan "Şeypur" jurnalının səhifələrində Məmmədli Sidqi, Səməd Mənsur, Salman Mümtaz, Cəfər Cabbarlı və digər tanınmış qələmlə sahiblərinin ideya-bədii mükəmməlliyə malik yazıları mühüm yer tuturdu.

Azərbaycanda mətbuatın təbliğati sahəsində görkəmli maarifçi, pedaqoq Məhəmməd Tağı Sidqinin rolu çox böyükdür. Xalq arasında güclü nüfuzə malik olan M.Sidqi bütün fəaliyyəti dövründə qüvvəsini Naxçıvanda mətbuatın yayılması və mütaliənin genişlənməsi işinə həsr edib. Bu fədakar, yorulmaz, millətcanlı şəxsiyyət hələ Ordubadda işlətdiyi çayxanada da maarifçilik amalına sədəqət göstərmiş, burada toplaşan insanların dünya hadisələri və digər məsələlərdən xəbərdar olması üçün mümkün vasitələrdən səxavətlə istifadə etmişdi. Təsədüfi deyil ki, onun bu çayxanası çoxsaylı görkəmli simalar tərəfindən "maarif ocağı" kimi də qiymətləndirilirdi. Oğlu Məmmədli Sidqi də nəhəng pedaqoqun çayxanası haqqında bunları yazacaqdı: "O zaman atamın çayçı dükkanı Ordubad ziyalılarının yığılmaq yeri olur. ...Eyni zamanda atam o zaman İrandan, Rusiyadan və Türkiyədən qəzetlər də alıb oxuyarmış. Məsələn, İrandan "Nasiri", Bağçasaraydan İsmayıl bəy Qaspirinskiyin nəşr etdiyi "Tərcüman", İstanbulda çıxan "Əxtər" qəzetlərini almış. Bu qəzetlər çox vaxt atamın həmməsləkləri arasında gizlincə oxunarmış. "Tərcüman" qəzetəsinin atama böyük təsiri olmuşdur. Çünki o zaman "Tərcüman" qəzetəsinin müdiri Qaspirinski Rusiyada yaşayan müsəlmanlar üçün yeni üsulla məktəblər açılması yolunda uzun müddət mübarizə aparırmış... "Tərcüman" qəzetəsinin təsiri altında atam və ona bu yolda ən birinci və yaxından kömək edən Hüseyn Sultan Kəngərinski nəhayət Ordubadda yeni üsulla bir məktəb təşkil etmək fikrinə düşürlər". Bu baxımdan Məhəmməd Tağı Sidqinin qısa həyatı və fəaliyyəti maarifçilik idealları ilə zəngindir. Bu ideallara xidmət edən görkəmli pedaqoq özü də mətbuat orqanlarında müxtəlif məqalələrlə çıxış etmiş, maarifin yayılması və təbliğində xüsusi xidmətlər göstərmişdi. Bu da maraqlıdır ki, dövrünün ağsaqqalı və nüfuzlu şəxsiyyəti kimi Məhəmməd Tağı Sidqi bir çox ictimai mübahisələrin həllində böyük rol oynamışdı. İki-iki nəhənglərin - İsmayıl bəy Qaspirinski və Məhəmməd ağa Şahtaxtinski, Əlimərdan bəy Topçubaşovla Əhməd bəy Ağayevin arasındakı münasibət və mübahisənin xalq, ictimaiyyət arasında düzgün anlaşılması və tərəflər arasında barışığın əldə olunması sahəsində də onun ağsaqqallıq rolu mühüm rol oynamışdı. Bütün bunlar isə bu görkəmli şəxsiyyətin nüfuzu və onun xətrinin əziz tutulmasından qaynaqlanırdı.

Ümumiyyətlə, naxçıvanlı ziyalılar mətbuatdan uzaq olmamış, bir sıra mətbuat orqanları ilə yaxından əməkdaşlıq etmişlər. Söz yox ki, bu sırada görkəmli yazıçı Məmməd Səid Ordubadi və atası Fəqir Ordubadinin, o cümlədən Eynəli bəy Sultanovun, "Füyuzat" ədəbi məktəbi və romantizmin ən görkəmli nümayəndələrindən olan Hüseyn Cavidin, Qurbanəli Şərifzadənin, Əziz Şərifin, Əli Səbri Qasimovun və digər ziyalıların adlarını yaddan çıxarmaq olmaz. Çoxsaylı Naxçıvan ziyalıları daim ictimai fəaliyyətdə fəal olmuş, mətbuat səhifələrində də tez-tez çıxış edərək xalqın maariflənməsi, milli oyanışı və istiqlaliyyəti uğrunda əvəzsiz xidmətlər göstərmişlər. Bütün bunlar isə milli mətbuatımızın inkişafı və intişarı üçün mühüm əhəmiyyət daşımış, məhz onların əvəzsiz xidmətləri sayəsində mətbuatımız müasir inkişaf səviyyəsinə qədər yol gəlmişdir. Beləliklə, yaranmasının 140 illiyi təntənə ilə qeyd edilən Azərbaycan milli mətbuatının tarixində Naxçıvandan pərvəriş tapmış görkəmli ziyalıların da rolu əvəzsizdir. Məhəmməd ağa Şahtaxtılı, Cəlil Məmmədquluzadə kimi ziyalıların adı Azərbaycan mətbuatının yeni ideyalar istiqamətində inkişafı, müasir jurnalistika və mətbuat ənənələrinin formalaşması, milli şüur, oyanış və istiqlal ideyalarının yayılmasında mühüm xidmətlərlə xatırlanır.

✍ **Ramiz QASIMOV,**

AMEA Naxçıvan Bölməsinin böyük elmi işçisi,

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent